

Szalicilterápia, homeopátia, orvostörténelem

dr. Groák Lajos

A szalicilt, oly sok lázas és fájdalmas állapot sokáig szuverén gyógyszerét, egy skót orvos, *Thomas J. Maclagan* vezette be a hivatalos medicinába 1876-ban (1). A felfedezéshez vezető gondolatmenet mára többé-kevésbé elfeledett, főleg Magyarországon, a XIX. században azonban reneszánszát élte. Maclagan, aki céltan a reumás láz kezelésére szánta a szerinte maga felfedezte gyógyszert, abból indult ki, hogy ez a betegség nagyon hasonlít a maláriához, elsősorban azért, mert mindkettőt külső, környezeti ok idézi elő.

A malária gyógyszere a kínafa kérge, ami kinint tartalmaz és ugyanazon trópusi vidékeken honos, ahol a malária is tömegesen szedi az áldozatait. Ebből következik, okoskodott Maclagan, hogy a reumatizmus gyógyszerét is olyan hűvös, nedves környezetben kell keresni, ami a betegséget okozza. „A természet, úgy tűnik – írja doktorunk az analógiás gondolkodás sémája szerint –, hasonló klimatikus körülmények között termi meg a gyógyszert, mint amelyek a betegséget előidézték.” Ez a

gondolat pedig a homeopátiás alapelv – hasonló a hasonlóval gyógyítható – egyik variánsa. Az említett kritériumnak a fűzfa felelt meg, amely közismerten folyók, tavak partján, mocsarakban tenyészik leginkább. És valóban: a gyenge fűzfahajtások kérgében levő fenolglükozid, a *szalicin* láz- és fájdalomcsillapító, mivel a szervezetben szalicilsavvá alakul át. Maclagan főzetet ké-

szített a vesszőkből, s miután önkísérletben nem találta toxikusnak, sikeresen kezelte vele akut reumatizmusban szenvedő betegeket. Azt azonban nem említi, hogy a hasonlósági elv alapján a fűzfakéreg gyógyhatását már 1763-ban egy angol lelkész, bizonyos *Rev. Stone* is felfedezte, miközben a kínafa kérgéhez hasonló hatású hazai növényt keresett (2).

A szalicilsavat Németországban már 1852-ben előállították, terápiás alkalmazását azonban csak az angol publikációval egyidejűleg közölte *Stricker*. Tudomást szerzett erről egy fiatal, ambiciózus debreceni orvos, *Zelízy Dániel*, aki két akut reumás betegén kipróbálta az új terápiát és bámulatosan jó tapasztalatait Maclaganal nagyjából egy időben közölte (3).

A homeopátia, amelynek elméleti megalapozásában az ősi hasonlósági elvnek jelentős szerepe volt, *Samuel Hahnemann* (1755–1843) nevéhez fűződik. A művelt és egyénien gondolkodó orvos, látván, hogy az akkoriban úzött gyógyítás – túlnyomóan hashajtás, hánytatás, érvágás, akár többször is megismételve – káros, olykor halálos kimenetelű lehet, létrehozott egy új, kíméletesebb terápiás szisztémát. Figyelme a kininre terelődött, és azt tapasztalta, hogy nagyobb dózis bevétele a malária tüneteit váltja ki. Hosszas kísérletezés után, amelybe önként jelentkezőket is bevont, arra a megállapításra jutott, hogy ami nagy adagban egy betegség tüneteit kiváltja, kis adagban ugyanazt gyógyítani képes. Más szóval, az gyógyít, ami a meggyógyítandóhoz hasonló tüneteket okoz. A hasonlósági szabály ezért képezi a homeopátia egyik alappillért.

Elég nagy hígításban – márpedig a szisztéma egyik axiómája, hogy a szer hatékonysága a hígítással egyenes arányban nő – még a mérgek is veszélytelené válnak, szemben a korabeli farmakoterápia kockázataival. Emellett a rendszer szükségessé tette a beteggel való időigényes foglalkozást, ami megtérült a növekvő bizalomban és az ezzel járó placebohatásban. Ezek a tényezők magyarázhatják,

hogy a homeopátia több országban napjainkig kedvelt alternatív gyógyító eljárás maradt.

Mágiával a veszélyek ellen

Miért ősi a hasonlósági elv? Mert a mágikus gondolkodás szülte a civilizáció hajnalán. Az ember szembetalálta magát az ellenséges, életét veszélyeztető, nehezítő környezettel, azzal, amelybe az állatok adaptív képességük folytán harmonikusan belesimultak. Az embernek azonban küzdenie kellett a fennmaradásáért, ám az ehhez való eszközei csekélyek, az egzisztenciájára háruló nyomás nagy volt. Amellett történtek olyan események is – árvíz, villámcsapás, nem utolsósorban betegség –, amelyek ellen ésszerű eszközökkel nem tudtak védekezni. Így folyamodott a primitív ember a mágiához, ami *Hoppál* szavaival „az események befolyásolásának művészete”, s „a mágia istentől való tudás, amelynek segítségével az ember szembeszállhat a sorscsapásokkal” (4).

A mágiának sokféle módja van, a szóban forgó a hasonlósági (homeopátiás vagy analógiás) mágia, miszerint valamely eredmény eléréséhez elég az eredeti cselekvés utánzása, mert alapelve a „hasonló hasonlót hoz létre” gondolat. Valószínű, hogy a neolitikus vadászok harmincezer éve a barlangok falára ilyen megfontolásból rajzoltak bölényeket és más elejteni kívánt vadakat.

Ez a gondolkodási séma jelen van a görög mitológiában, csakúgy mint az Ószövetségben. Apollón isten nyílveszejével sokakat megsebesít, majd gyógyítja is őket, megfelelően a neki tulajdonított jóslatnak: „Aki megsebez, meg is gyógyít.” Egyértelműbb a Mózes I. könyvében olvasható történet: Jákob, aki birkapásztorként szolgál Lábánnál, hogy feleségül kaphassa Rákhelt, azt szeretné, hogy apósa juhaihoz hasonlóan birkái pettyesek és csíkosak legyenek; hogy üzekedés közben ezt lássák, pettyesre és csíkosra hántott nyárfavesszőket rak eléjük, s a kísérelt bevált. Ugyanerről a varázslatról szól egy talán még napjainkban is

Levelezési cím: dr. Groák Lajos, 4024 Debrecen, Iparkamara utca 2.

élő hiedelem: ha egy viselő asszony megpillant egy testileg torz személyt, maga is ilyen gyermeket fog szülni...

Nincs benne szilárd tan

A homeopátiát Hippokratésszel legitimálni kívánók bizonyára a *De locis in homine* című Hippokratikára gondolnak, erre a kevésbé ismert szofista írásra, amely a

szkepszist első között jeleníti meg a görög medicinában. A szerző írása utolsó szakaszaiban megállapítja, hogy „nehéz az orvosi mesterséget elsajátítani, mert nincs benne szilárd tan”. Ezzel megkérdőjelezi az egész természetfilozófiai hipotézisrendszert, amelyen a klasszikus kor medicinája, jelesül az életmódi megelőzés-gyógyítás nyugodott. Szerterfoszlott (legalábbis a szerző tudatában) a diétás írásokban tapasztalható magabiztosság: „A beavatkozás eredménye olykor ellentétes is lehet, például a hashajtó nem mindig üríti ki a beleket, a hajtó és hasfogó szer akár azonos hatású lehet... A gyógyulás pedig az ellentétből várható... A hasonló okozhat betegséget, és ami okozta, meg is gyógyítja. A hideg, akár a meleg, fájdalmat okozhat, de ugyanezekkel a fájdalom csillapítható is.” Tanácstalanság nyilvánul meg ezekben a mondatokban. Írójuk az ellentmondó megfigyelések között nem tud eligazodni. Ha az ellentétes nem használ, próbálkozzunk a hasonlóval!

Így jut el a „homeopátiához”. Ez a fajta homeopátia azonban nem a mágikus hasonlósági elvben gyökerezik, hanem az elbizonytalanodásban, és hasonlóan az egyéb babonás gyógymódokhoz, nem is hagyott nyomot a görög orvosi gondolkodásban.

Similia similibus curantur

A XVI. században *Paracelsus*, aki egyfelől a tapasztalatokon alapuló racionális gyógyítást hirdette, s új tapasztalatokat szerezni beutazta Kelet-Európa több országát, másfe-

lől viszont rokonszenvezett a misztikával és hitt abban, hogy a csillagok állása befolyással bír egészségre és betegségre, új módon közelítette meg a hasonlósági doktrínát is. Ő azt „tapasztalta”, hogy a növények külső megjelenése elárulja, hogy mely betegségeket képesek gyógyítani. Ez a szignatúran, ami lényegében azonos a hasonlósági elvvel; a *similia similibus curantur* kifejezés is tőle származik. Mások ezt később úgy módosították, hogy Isten akaratából minden ország megtermi az ott honos betegségek gyógynövényeit, azaz képzeletben megalkottak egy

divinális medikoókoszisztémát.

Az analógiatan Paracelsus után még vagy másfél századig nemcsak tovább élt, hanem fel is virágzott, mert mint *Francois Jacob* írja: „Talán épp az élővilág kutatásában tudott az emberi szellem legnehezebben megszabadulni a századok alatt összegyűlt fogalmaktól és szokásoktól ... Csak a XVII. század vége felé dobja el az összes kétes analógiát, az összes láthatatlan kapcsolatot, az összes homályos hasonlóságot, amit – mint *Linné* megjegyzi –, a mesterség szégyenére találtak ki” (5). A gyógyító falusi emberekhez aligha jutott el a nagy természettudós intelve, ők egészen a XX. századig továbbra is meggyőződéssel alkalmazták a hasonlósági elvet, ezt igazolják az alábbi példák.

„Rosszat rosszal kő ölni, kutyaharapást szőrivel gyógyítani” – szögezi le *Grynaeus* adatközlője; „Ami elrontja, meggyógyítja” – így egy másik szentencia. „Sárgarépat ki kő lukajtani, színcsorgásba tönni, egy hétig arra kellett járni vizelni. Ahogy észivárgott, úgy fogyott rajta a sárgaság” (6). „Köhögés elleni teák babonás járuléka a piros posztó hamuja; ez még az ősi *similia similibus* elvnek a maradványa a torok vörössége ellen alkalmazva;” hasonlóképpen analógiás gyógymód „orbánc esetén piros kukorica levélvel borogatni” – írja *Czimmer* (7). Sárgaság ellen régóta ajánlott a sárga nedvű vérehulló fecskéfű; *Pápai Páriz* 1690-ben így javasolja: „Vérehullófüvet rakjon a sarujába s járjon rajta;

annál jobb, ha kebelét, süvegét is megrakja véle” (8). Tehát be sem kell venni, úgy is hatásos. Hamisítatlan mágia ez, de ne nézzük le emiatt Párizunkat: *Jean Fernel*, ez a valóban tudományosan gondolkozó, újíto szellemű orvos, a fiziológia és patológia fogalmának megalapozója hitte, hogy ha egy tojásain kotló pávát fehér lepellel letakarnak, a tojásokból fehér fiókák fognak kikelni. Nem meglepő ez: az orvostudományban képzetesebb volt és tisztábban látott kortársainál, az uralkodó mágikus gondolkodáson azonban még nem tudta magát túltenni.

A fűz főzete

A fűzfafélék terápiás alkalmazása a Kr. u. I. században élt *Dioszkoridész*ig vezethető vissza, aki a fűz főzetét podagrában a leghasznosabbnak – *utilissimum* – nevezi. A XVI. században felvirágzott botanika és orvosbotanika egyik jeles képviselője, *Adam Lonizer* – *Lonicerus* – 1551-ben, Frankfurtban kiadott könyvében rá hivatkozva írja, hogy a fekete nyár (mint a fűzhöz közel álló nemzetség tagja) leveléből ecettel készített kenőcs igen jó a köszvényre.

A reformációval egy időben születő hazai tudományosság első jelentős eredménye, a hitvitázó *Melius Péter* Herbáriumuma mint ismert gyógyszert említi a nyárfarügyekből készített pópiumolajat, amit „a borbélyok csinálnak”, a kérge pedig megtörve, borban fogyasztva farzsábásoknak ajánlott. A fűzfalevél és -kéreg főzete testfelszíni gyulladások borogatására jó, azonkívül „köszvényes tagot könnyebbít” (9).

A Herbáriummal körülbelül egy időben készült el *Báthory István* erdélyi fejedelem udvarmesterének, *Lencsés Györgynek* tulajdonított kézirat orvosi könyv, amit napjainkban *Ars medica* néven tart számon a szakirodalom. Ebben a „gyújtóvány” hideglelés (valószínűleg malária) ellen javasolt a fehér fűz vagy nád levele, amit az ágy köré kell hinteni; a szerző tehát mágikus hatást vár tőle, de fűzfát ajánl a láz okozta fejfájás ellen is. Javasolja továbbá a fehér nyárfa törzsének megfűrésével nyert nedvet a fájós láb fürdetésére (10).

Botanika és orvoslás

Míg a Heltai Gáspárné nyomdájában 1578-ban elkészült Herbárium valószínűleg jelentős szerepet kapott a kor orvoslásában, sőt, mint *Szlatky Mária* mondja a kor orvoslását kitűnően bemutató tanulmányában: „Hatása a későbbi magyar orvosi irodalomra szinte fölmérhetetlen” (11), addig a mindössze négy példányban elkészült *Ars medica* jelentősége „csupán” orvos- és művelődéstörténeti.

Diószegi Sámuel debreceni lelkész göttingeni tanulmányai során ismerkedett meg a botanikával, aminek életre szólóan kreatív művelője lett. Az 1813-ban, halála évében megjelent Orvosi fűvészkönyvben a fűzről így ír: két-három éves gallyai kérgében összehúzó keserűség van; pótolható vele „a külszági drága Khína” hideglelések gyógyítására. Hozzáteszi, hogy hatása nem azonos a kínafával, csak hasonló. Szól a nyárfáról is, amelynek „tavaszi bimbói tele vannak valami balzsamos, jó illatú nedvességgel, ezekből más fájdalom-nyhító szerek hozzáadásával készül a pópium” (12).

Diószegi után a fűzfélék már valószínűleg csak a népi gyógyászatban kapnak helyet, ott is csak helyelközzel bukkannak fel. Így a már idézett Czimmer mint köhögéscsillapítót találta a gyenge fűzfaág főzetét bihartordai helyi remediumként; Grynaeus pedig ízületi bántalmak ellen fűzfát úrnapi sátorból. Íme a modern farmakoterápia előfutára mágius-vallásos körítésben.

Még a XX. század második feléből is van híradás a fűzzel való gyógyításról. A Szamos és Tisza határolta északkeleti területen, a Szamosközben élő népi gyógyítók ismertették eljárásaikat *Makay* és *Kiss* könyvében (13), egyikük a következőképpen: „Ismeritek azt a sárgafajú ficfát? Sokan nem is gondolják, hogy milyen jó az a köszvényre. Drága uram majdnem húsz évig szenvedett ebben. Akkoriban is szedték a cigányok ezt a fát kosaraknak. Szóltam

Ádám cigánynak, hogy szedjen nekem ilyen fakérget. Aztán összevagdostuk kisbaltával, és félmaréknyit megfőztem. Ezt itattam vele napjában kétszer. Hosszú időre megszabadult a panaszaitól.” Egy másik adatközlő a fűzfalevélből főtt teával ért el hasonló sikert.

Talán nem véletlen, hogy éppen a Szamosközben maradt fenn a legmeggyőzőbben ez a *Méliusz Juhász Péterig* visszavezethető gyógy mód: Erdély közelsége, történelmileg az erdélyi kultúrkörhöz való tartozás okán képzelhető ez, ahol mind a fűz, mind a fekete nyár rügyeinek (pópium!) „reumaellen-

es, gyulladáscsökkentő, analgetikus” hatását az orvos botanikusok még számon tartják (14).

Polipragmázia

Felvetődik a kérdés: a XVI–XVIII. század honi gyógyászatában mennyire volt ismert, elfogadott a fűzfafélék terápiás értéke? Azért érdemes erre némi figyelmet fordítani, mert e drogoknak a szervezetben szalicilsavvá alakuló szalicintartalmánál fogva jól körülírható pozitív hatása van, így a számtalan bizonytalan hatású vagy éppen hatástalan szert ki kellett volna hogy szorítsák. A „józan észnek” eme érve azonban az akkori, kifosztott, feldarabolt országban nem érvényesült. A betegellátás szervezetlen, széttagolt, anarchikus és a rációt többnyire nélkülöző volt. Néhány nagyobb város kivételével nem létezett orvos. Helyettük fűvesemberek, borbélysebészek, kenőasszonyok gyógyítottak, a jobbágyok nemritkán a nemesasszonyok gyógyfüves házi patikájából kaptak segítséget. És hogyan alkalmazták a gyógyítónak hitt növényeket? Erre a szokványos válasz: tapasztalat alapján. Az említett példákban is kitűnik azonban, hogy ennek sok buktatója van: mind az indikációt, mind az alkalmazás módját illetően sok hibát követtek el, „tervszerű” polipragmáziát folytattak. A rendelkezésre

álló könyvek, orvosságkönyvek (tulajdonképpen receptgyűjtemények, amiket kéziratban adogattak egymásnak) a fűvek légióit ajánlják a legtöbb betegségre, így bajos lehetett megállapítani, hogy végül is mi használt. Ami pedig a hibás alkalmazást illeti, az *Ars medica*ban kirívó példáját kapjuk: fejfájás ellen fűzforrázából készült lábfürdő. Mindemmellett dózisokról általában nincs szó. Megemlítendő még, hogy talán óvatosságból, gyakoriak a bedörzsölések, pakolások; gyakran fordul elő közöttük – Deliustól Diószegiig – a nyárfarügyekből készített pópium.

Egyébként tanulságos, milyen nehezen találkozik a betegség a neki megfelelő gyógyszerrel: a digitális szerepel a Herbáriumban, ír róla 1755-ben *Csapó József*, diuretikus hatását azonban *Withering* fedezi fel 20 évvel később. *A tapasztalás tehát csak madártávlatból egyszerű módja az új ismeretek szerzésének. Valójában hosszú, rögös út.*

A feltett pótló kérdésre tehát az lehet a válasz, hogy a kor gyógyító gyakorlatának egészéből eredően a gyógyszerek, drogok hatásának pontosabb értékelése nem volt lehetséges.

– IRODALOM –

1. *Maclagan T.* The Treatment of Acute Rheumatism by Salicin. *Lancet* 1876;3:342-3.
2. *Buchanan WW.* History of the rheumatic diseases. *Magy Reumatol* 2002;43:201-14.
3. *Zelízy D.* A heveny csúszos ízületi lob és legújabb gyógyszere. *Gyógyászat* 1876;16:181-4.
4. *Hoppál M.* Néprajzi lexikon 3:484.
5. *Jacob F A* tojás és a tyúk. Ford.: *Vekerdi L.* Budapest: Európa Kiadó; 1974. p. 63.
6. *Grynaeus T.* Népi orvoslás. In: Tápé története és néprajza. 1971. p. 759-83.
7. *Greszné Czimmer A.* Adalékok a Tiszántúl népies orvoslásához. *Debreceni Szemle* 1944;18:8-19.
8. *Pápai Páriz F.* Pax Corporis. Budapest: Magvető Kiadó; 1984. p. 225.
9. *Méliusz J.* Herbárium. Bukarest: Kriterion Kiadó; 1978. p. 140.
10. *Varjas B.* XVI. századi magyar orvosi könyv. Kolozsvár: 1943.
11. *Szlatky M.* Utószó. In: „Minden doktorságot csak ebből kérészték”. Szemelvények orvosi kézikönyvekből. Budapest: Magvető Kiadó; 1983. p. 383-422.
12. *Diószegi S.* Orvosi fűvészkönyv. Debrecen: 1813. p. 326-8.
13. *Makay B, Kiss J.* Népi gyógyítások Szatmárban. Budapest: Népszava Kiadó; 1988.
14. *Rác G, Rác Kotilla E, Laza A.* Gyógynövényismeret. Bukarest: 1984. p. 216-31.